

اشاعه هسته‌ای: رفتار قدرتهای بزرگ و تأثیر آن بر امنیت بین‌الملل

مسعود گودرزی^۱ - دکتر علی اصغر کاظمی^۲

چکیده

پایان جنگ سرد چالش‌های جدیدی در ارتباط با اشاعه سلاحهای هسته‌ای پدید آورد. در این میان نه تنها ثبات حاصل از نظام دو قطبی بلکه کنترل و نظارت شوروی بر تأسیسات هسته‌ای و ده‌ها هزار سلاح و صدها تن مواد شکافت‌پذیر از میان رفت. در نتیجه این امر، امکان دسترسی بازیگران دولتی و غیردولتی به مواد و فناوری‌های هسته‌ای برای دستیابی به سلاح‌های هسته‌ای بیش از پیش تقویت شد. کشورهای هسته‌ای و در رأس آنها آمریکا معتقدند که محیط امنیت بین‌المللی و خطر اشاعه سلاحهای کشتار جمعی در ابعاد جهانی و منطقه‌ای از جمله مهمترین تهدیدات نظام بین‌الملل هستند که آثار آن بر تمامی کشورها مترتب خواهد شد. بر همین اساس ایجاد یک رژیم قوی نظارتی به منظور محدود ساختن اشاعه سلاحهای هسته‌ای ضروری می‌نماید. علاوه بر ایجاد رژیم نظارتی بر معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای، کشورهای هسته‌ای در اجلاس ۳ دسامبر ۲۰۱۰ شورای حکام با تأسیس بانک سوخت هسته‌ای به منظور هدفمند کردن عرضه سوخت موافقت کردند. ابتکارات و پیشنهادات اجرائی بعضی از مقامات کشورهای هسته‌ای و سازمانی زیربسط نیز بخش دیگری از تلاش قدرتهای هسته‌ای برای محدود نمودن انتشار هسته‌ای است.

۱ دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران goodarzimasoud1392@gmail.com

۲ استاد و عضو هیأت علمی گروه روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران aakazemi@hotmail.com

واژگان کلیدی: بازدارندگی هسته‌ای، قدرت هسته‌ای، رژیم امنیت، اشاعه هسته‌ای خللع سلاح، کنترل تسلیحات، صلح و امنیت بین‌المللی.

مقدمه

پس از جنگ سرد، وضعیت جدیدی از نظر اشاعه مواد، تجهیزات و فناوری های هسته‌ای به وجود آمد و آن همکاری کشورهای در حال توسعه با یکدیگر جهت دستیابی به مواد، تجهیزات و فناوری ها و حتی سلاح هسته‌ای بود. این در حالی است که پیش از این توجه عمده رژیم عدم اشاعه معطوف به جلوگیری از انتقال مواد، تجهیزات و فناوری هسته‌ای از قدرت های هسته‌ای به کشورهای غیر هسته‌ای بود و تصور اینکه روزی دولت های جهان سوم خود بتوانند بدون نیاز به قدرت های هسته‌ای، با یکدیگر همکاری کرده و همدیگر را در دستیابی به فناوری پیشرفته هسته‌ای یاری کنند، بسیار سخت بود. در نتیجه این امر، کشورهای هسته‌ای دریافتند که اگر جلوی افزایش و توسعه حلقه های اشاعه توسط کشورهای در حال توسعه گرفته نشود، رژیم عدم اشاعه در عمل بی معنا بوده و امکان جبران کمبودهای مربوط به فناوری هسته‌ای توسط این گروه از کشورها با همکاری یکدیگر وجود نخواهد داشت. این امر، ضمن کاهش هزینه های کسب و انتقال فناوری هسته‌ای، زمان واکنش رژیم عدم اشاعه به این موضوع را نیز کاهش خواهد داد. با وجود این، رژیم عدم اشاعه نقش مهمی در شکل دهی به عوامل تعیین کننده سیاست های هسته‌ای کشورها دارد. کارآمدی این رژیم مستلزم برقراری موازنه میان مجازات و مشوق های لازم به کشورها می باشد (براون و کریستوفر، ۱۳۸۴: ۳۱-۲۶).

قدرتهای هسته‌ای و معضل اشاعه

تلاش کشورهای هسته‌ای برای مقابله با کشورهای در حال توسعه زمانی شکل جدی تری به خود گرفت که همکاری کشورهای در حال توسعه با یکدیگر برای دستیابی به مواد، تجهیزات و فناوری های هسته‌ای به صورت قابل توجهی افزایش یافت. کره شمالی و پاکستان اصلی ترین بازیگران دولتی در تقویت و گسترش حلقه های اشاعه در میان کشورهای در حال توسعه می باشند. به طور کلی، کره شمالی، تأمین کننده سیستم های موشکی لازم برای پرتاب کلاهک هسته

ای و پاکستان - به ویژه شبکه عبدالقدیر خان - تأمین کننده تجهیزات و دانش دستیابی به چرخه سوخت و بمب هسته ای بوده و هستند

(<http://www.reachingcriticalwill.org/Legallnpt/hist.html>).

در کنفرانس های بازنگاری کشورهای حاضر در این کنفرانس درصدد بودند تا به چهار هدف مهم یعنی توقف پنج ساله همه فعالیت های جدیدی مربوط به غنی سازی، لغو دستیابی به فناوری تولید سوخت هسته ای توسط کشورهای جدید، جلوگیری از خروج کشورها از NPT و الزامی شدن پیوستن به پروتکل الحاقی دست یابند (براون و کریستوفر، ۱۳۸۴: ۴۸).

به اعتقاد کشورهای هسته ای، مهم ترین ضعف ساختاری معاهده NPT، نبود سازو کار یا سازمان اجرایی ویژه برای رسیدگی به موارد نقض تعهدات کشورها غیر از آژانس بین المللی انرژی اتمی است. البته باید در نظر داشت که اختیارات آژانس در برگیرنده توافق های پادمانی دو جانبه بر اساس ماده ۳ معاهده NPT است

کشورهای هسته ای همواره برای جلوگیری از انتقال مواد، تجهیزات و فناوری های هسته ای به کشورهای غیر هسته ای، بر لزوم اجرای مواد ۱ و ۲ معاهده عدم اشاعه صلاح های هسته ای (NPT) تأکید کرده و در راه تحقق عملی ماده ۴ این معاهده که بر حق خدشه ناپذیر کشورهای عضو برای استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای تأکید دارد، مانع تراشی کرده اند.. البته باید توجه داشت که تأکید کشورهای غربی بر تقویت رژیم عدم اشاعه، معنایی جز دست نیافتن کشورها به فناوری صلح آمیز هسته ای ندارد، زیرا تحقق عملی این هدف نیازمند جهانشمولی معاهده عدم اشاعه و پایبندی کلیه کشورها به تعهدات خود است. به اعتقاد کشورهای هسته ای، در شرایط کنونی رژیم عدم اشاعه با سه چالش عمده مواجه است که مرتفع ساختن این چالش ها نیازمند اتخاذ سازو کارهای جدی جهانی است:

● اشاعه مخفیانه که به دولت ها امکان می دهد با پنهان کردن فعالیت های هسته خود هر زمان که بخواهند به سلاح هسته ای دست یابند؛

● اشاعه و انتقال مواد، دانش و فناوری هسته ای از کشورهای هسته ای به کشورهای

غیر هسته ای؛

● اشاعه و انتقال مواد، فناوری و سیستم پرتاب هسته ای از یک کشور در حال توسعه به یک کشور در حال توسعه دیگر (فریدمن، ۱۶۶: ۱۳۸۶-۱۶۵).

اقدامات محدود ساز

در ادامه به برخی از مهم ترین سیاست ها، رویکردها و اقدامات کشورهای هسته ای به ویژه طی سال های اخیر اشاره می شود که همگی در راستای مقابله با اشاعه سلاح های هسته ای اتخاذ شده اند:

● تقویت پروتکل الحاقی

هدف اصلی پروتکل الحاقی جلوگیری از اشاعه مخفیانه سلاح های هسته ای می باشد. طبق پروتکل الحاقی دولت های عضو موظفند تمام فعالیت های هسته ای آشکار و مخفیانه خود را به صورت جامع اعلام کنند و آژانس هم می تواند از مکان هایی که به آنها دسترسی دارد یا حدس می زند فعالیت های مخفیانه در آنجا صورت می گیرد، نمونه برداری کند. پذیرش پروتکل الحاقی اختیاری بوده و تاکنون تعداد اندکی از کشورها آن را امضا و تصویب کرده اند. از کشورهای خاورمیانه تنها ایران، اردن، لیبی، کویت و ترکیه پروتکل الحاقی را امضا کرده اند. در حالی که مطابق ماده ۳ معاهده NPT دولت ها باید با آژانس به یک توافق پادمانی برسند، اما عربستان سعودی حتی چنین توافقی را امضا نکرده است (براون و کریستوفر، ۱۳۸۴: ۴۳-۴۲).

● تقویت رژیم کنترل صادرات

رژیم کنترل صادرات از اقدامات معطوف به عرضه کنندگان است و در ابتدای امر برای جلوگیری از انتقال مواد هسته ای از کشورهای هسته ای به غیر هسته ای طراحی شده بود. هر چند باید توجه داشت که اقدامات رژیم کنترل صادرات در تعارض با ماده چهارم معاهده NPT است که بر حق غیر قابل انکار دولت ها در استفاده از انرژی صلح آمیز هسته ای تأکید می کند. با این حال شرط ذکر شده در این بند که همانا ملزم کردن کشورهای هسته ای و غیرهسته ای به عدم اشاعه سلاح های هسته ای است می تواند در توجیه تقویت رژیم های کنترل در استفاده کشورهای هسته ای قرار گیرد. به عبارت دیگر، کنترل های صادراتی که به منظور عدم اشاعه

سلاح های هسته ای صورت می گیرد هماهنگ با معاهده NPT است (براون و کریستوفر، ۱۳۸۴: ۴۶-۴۷).

کشورهای هسته ای، رژیم کنترل صادرات را بخش جدایی ناپذیر رژیم عدم اشاعه می دانند و بر تقویت هر چه بیشتر آن تأکید دارند.

اشاعه هسته ای و امنیت بین المللی

اشاعه سلاح های کشتار جمعی و تلاش دولت ها برای کسب دانش هسته ای با کارویژه افزایش قدرت سیاسی به لحاظ داخلی، منطقه ای و بین المللی به نرم شدن سیاست های اعمالی و اعلامی سایر کشورها نسبت به کشورهای دارنده سلاح در راستای سیاست بازدارندگی می انجامد

(<http://fpc.state.gov/documents/organization/140352.Pdf>).

تلاش اخیر قدرت های هسته ای برای هدفمند ساختن عرضه سوخت هسته ای از طریق بانک جهانی سوخت اورانیوم با غنای پایین که در اجلاس ۳ دسامبر ۲۰۱۰ شورای حکام آژانس بین المللی انرژی اتمی با ۲۸ رأی مثبت، ۶ رأی ممتنع و غیبت پاکستان به تصویب رسید، حکایت از تحدید هرچه بیشتر ماده ۴ معاهده عدم اشاعه سلاح های هسته ای دارد. معنای ضمنی این ماده آن است که دولت های هسته ای باید نسبت به ارائه مساعدت های لازم به درخواست دولت های غیرهسته ای برای استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای متعهد باشند، حال آنکه با تأسیس بانک سوخت و لزوم احراز شرایطی خاص توسط دولت های غیرهسته ای، حق این گروه از کشورها برای برخورداری از فناوری هسته ای نادیده انگاشته می شود. دولت های هسته ای از دیرباز تلاش نموده اند تا در راستای دستیابی به اهداف خود، نگرانی ها و تهدیدات اشاعه هسته ای را متوجه دولت های غیرهسته ای نموده و به واسطه مانور تبلیغاتی گسترده هرگونه دستیابی دولت های غیرهسته ای به چرخه سوخت هسته ای بومی جهت استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای را هم ردیف با تلاش برای ساخت سلاح های هسته ای قرار دهند (Horner, 2011).

نتیجه گیری

پس از جنگ سرد، وضعیت جدیدی از نظر اشاعه مواد، تجهیزات و فناوری های هسته ای به وجود آمد و آن همکاری کشورهای در حال توسعه با یکدیگر جهت دستیابی به مواد، تجهیزات و فناوری ها و حتی سلاح هسته ای بود. این در حالی است که پیش از این توجه عمده رژیم عدم اشاعه معطوف به جلوگیری از انتقال مواد، تجهیزات و فناوری های هسته ای از قدرت های هسته ای به کشورهای غیرهسته ای بود و تصور اینکه روزی دولت های جهان سوم خود بتوانند بدون نیاز به قدرت های هسته ای، با یکدیگر همکاری کرده و همدیگر را در دستیابی به فناوری پیشرفته هسته ای یاری کنند، بسیار سخت بود. در نتیجه این امر، کشورهای هسته ای دریافتند که اگر جلوی افزایش و توسعه حلقه های اشاعه توسط کشورهای در حال توسعه گرفته نشود، رژیم عدم اشاعه در عمل بی معنا بوده و امکان جبران کمبودهای مربوط به فناوری هسته ای توسط این گروه از کشورها با همکاری یکدیگر وجود نخواهد داشت.

بر همین اساس قدرت های هسته ای سعی کردند از طریق بکار بردن مکانیزم هایی اشاعه هسته ای را تحدید نمایند. یکی از این ابزارها، برقراری رژیم نظارتی بر معاهده منع گسترش سلاح های هسته ای می باشد که موفقیت هایی هم داشته است. ابتکار ایجاد بانک سوخت هسته ای و پیشنهادات و توصیه های بعضی از مقامات بخش دیگری از فعالیت قدرت های هسته ای برای مقابله با اشاعه هسته ای می باشد. اما در عمل شاهدیم که اشاعه هسته ای اگرچه با شیب کند ادامه دارد و ابزارهای فنی در برابر اراده سیاسی بعضی از قدرت های هسته ای با شکست مواجه شده است.

منابع

براون، چیم و چپیا کریستوفر. (۱۳۸۴)، «حلقه های اشاعه: چالش های جدید پیش روی رژیم منع اشاعه هسته ای»، ترجمه و تدوین: رحمن قهرمانپور، پژوهش نامه خلع سلاح، شماره ۱، ۳۱، ۲۶.

لارنس فریدمن، لارنس. (۱۳۸۶)، «بازدارندگی»، ترجمه عسگر قهرمانپور بناب و روح اله طالبی آرانی، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی

Horner , Daniel (2011). IAEA Board Approves Fuel Bank plan. Retrieved May 11 , 2011, avail able at:

اشاعه هسته‌ای: رفتار قدرتهای بزرگ... / ۳۱

- <http://www.armscontrol.org/aot/2011-02-02/fuel20%Bank>.

<http://www.reachingcriticalwill.org/LegalInpt/hist.html>

<http://fpc.state.gov/documents/organization/140352.Pdf>

Archive of SID